
Толкач Анжела Миколаївна, викладач

Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ЯВИЩА ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

У сучасному суспільстві зростає роль права як найважливішого регулятора суспільних відносин. Але у зв'язку з загостренням економічної, соціальної і політичної ситуації в Україні посилюються невдоволення державною владою, її критика з боку населення, що призводить до поширення в суспільстві правового нігілізму.

Метою статті є прослідити історію зародження та розвитку нігілізму, причини, що сприяли його поширенню у суспільстві. Питаннями вивчення явища правового нігілізму займалися такі науковці, як М.В. Варламова, А.І. Новіков, О.В. Волошенко, В.А. Туманов, М.І. Матузов, Н.М.Ємельянова та ін.

Термін "нігілізм" утворений від латинського "nihil" (тобто "ніщо", "нічого"), яке етимологічно виводиться з "nihilum" (дослівно – "жодної ниточки, ані волосини") [1, 20].

У довіднику з теорії держави і права нігілізм розглядається як світоглядна позиція, що виражається у запереченні усвідомленості людського існування, значущості загальноприйнятих моральних і культурних цінностей, ідеалів [2, 176].

Що стосується саме правового нігілізму, то він є різновидом соціального нігілізму. Це сформоване на державному та побутовому рівнях підсвідоме заперечення значущості права, законів у соціальному житті конкретного індивіда. Правовий нігілізм виражається у незнанні законів та інших правових актів, у їх зневазі або свідомому порушенні [3, 674].

В юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученко дає таке визначення правового нігілізму: "напрямок політико-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення. Може мати місце і в прямій, і в прихованій формі: від скептичного ставлення до права до повної зневіри у його реальних та потенціальних можливостях" [4, 42].

Термін "нігілізм" традиційно приписується І.С.Тургенєву, який у своєму романі "Батьки і діти" (1862) вивів хрестоматійний образ нігіліста Базарова. Але корені цього поняття сягають у далеке минуле. У кожному етапі історичного розвитку цей термін мав різні значення, навіть зараз немає чіткого, однозначного його тлумачення.

Вперше нігілістичні ідеї щодо права висунули конфуціанці в Китаї, які на відміну від античної соціально-політичної думки, що підкреслювала важливу роль права та законів (Арістотель, Платон та ін.), стверджували, що суспільством слід управляти не за допомогою законів, а на основі системи традиційних моральних настанов та норм етикету [5, 571].

Вперше поняття "нігілізм" зустрічається у Августина та означає відсутність віри в Бога [6, 5]. Він називав нігілістами людей, які не вірять "ні в що".

У XI ст. під час панування августианства єретиків називали "нігілістами" (за назвою єретичного вчення, яке було піддано анафемі папою Олександром II у 1179 р. за заперечення людської природи Христа, його історичного існування) [7, 318]. У XII ст. нігілістами також називали тих, хто заперечував людську природу Христа та одну з фундаментальних основ християнства – догмат троїчності, зокрема, переданого анафемі схолста Петра Ломбардського [8, 9].

Найбільшого поширення (як напрям суспільної думки) нігілізм набув у XIX ст. та був пов'язаний з такими філософами, як Д.Кампер, Ф.Ніцше, П.Ж.Прудон, Г.Фігаль, М.Штірнер, Е.Юнгера та ін.

Поняття "нігілізм" вживали в Європі в XVIII-XIX ст. для позначення крайності ідеалізму (Ф. Якобі, Ж.П. Ріхтер, В. Круг), скептицизму (В. Гюго, П.Ж. Прудон) або "аннігіліруючого раціоналістичного доктринерства" (Ф. фон Баадер). Все це свідчить про те, що термін мав невизначене тлумачення.

Серед всіх філософів виділяється німецький філософ Ф.Ніцше, який оголосив себе першим "абсолютним" нігілістом Європи і вважав нігілізм вже пройденим для себе етапом. Ніцше трактує нігілізм як втрату "віри у Бога і етичний світопорядок" [9, 38]. Він вперше здійснив глибокий аналіз сутності та перспектив нігілізму, пророчо визначив зростання його могутності в майбутніх століттях. Водночас сам Ніцше виявився філософом, який створив власну нігілістичну концепцію. Його нігілізм – це своєрідний метод теоретичного аналізу, що визначає спрямованість мислення на постійне подолання і відкидання, висунення стверджувальних висловлювань як необхідного наслідку відповідних заперечень [10, 630].

Переоцінка всіх цінностей – це радикальний виклик Ніцше, і гасло його нігілізму.

Одиним із перших дослідників, який звернув увагу на явище нігілізму ще за радянських часів, був А.І. Новіков. Він зазначав, що термін "нігілізм" має дивну та суперечливу долю. Залежно від змісту, який у нього вкладався, це слово звучало і як гордий виклик застарілому суспільству, і як звинувачення в бездумному руйнуванні культури та моралі, і як символ десоціалізації людини [8, 3].

Першим українським дослідником права був Б.О. Кістяківський. У статті "На захист права (інтелігенція й правосвідомості)" він писав про низький рівень, "притупленість" правосвідомості російської інтелігенції, яка не поважає право й не бачить у ньому цінності, й виступав проти поширеного на той час негативного ставлення до права більшовиків [11, 2].

Ще 1950 р. Ернет Юнгер у есе "Через лінію" писав: "Влучне визначення нігілізму можна порівняти з відкриттям збудника раку. Воно не призвело б до зцілення, але хоча б стало його передумовою, якщо людина взагалі здатна на таке зцілення" [12]. Це твердження слушне й зараз, оскільки у науковій літературі не існує єдиного підходу до аналізу проблеми правового нігілізму.

Отже, виходячи з вищесказаного, ми можемо зробити такий висновок. Зародження нігілізму сягає у далеке минуле, кожна історична епоха розуміла і пояснювала це явище по-своєму, враховуючи менталітет країни, звичаї та традиції. У сьогоденні правових та суспільних науках теж відсутнє єдине трактування цього терміну.

У сучасний період розвитку нігілізм приймає найрізноманітніші форми: неприйняття певними прошарками суспільства правлячого курсу, нових цінностей; незадоволеність змінами; соціальні протести проти шляхів впровадження реформ; відторгнення "західних" зразків поведінки, що насаджуються "зверху"; протидія офіційним лозунгам; ворожість до державних інститутів, владних установ та їх лідерів; екстремізм.

Треба зазначити, що у сучасному українському суспільстві внаслідок складної політичної та економічної ситуації значного поширення набув політичний та правовий нігілізм. Спостерігається тенденція до зменшення та мінімізації ролі права в житті держави, що призводить до кризи правосвідомості членів суспільства і поєднується з низьким рівнем правової культури.

Правовий нігілізм приносить чималу шкоду суспільству, проявляючись у суспільному безладі, сваволі чиновників, високому рівні злочинності, частому ігноруванні приписів правових норм.

Автор вважає, що детальне вивчення правової нігілізму як системного явища дозволить визначити його причини, шляхи профілактики і зменшення негативних проявів.

Слід зазначити, що викоринити правовий нігілізм повністю не можна, але звести його до мінімуму можливо, враховуючи причини появи і поширення цього явища.

Література: 1. Краус В. Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії / Краус В.; переклад М. Павлюка. – К., 1994. – 254 с. 2. Иванов А. А. Справочник по теории государства и права: основные категории и понятия /А. А. Иванов. – 2-е изд., стереотип. – М., 2007. – 353 с. 3. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров. – Издание 5-е, дополн. и перераб. – М., 2006. – 731 с. 4. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К., 1998-2004. – 736 с/ 5. Большая Советская энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1974. – Т.17. – 789 с. 6. Месилов М. А. Правовой нигилизм: учеб. пособ. / М. А. Месилов. – М., 2006. – 241 с. 7. Русская философия: словарь / под общ. ред. М. А. Маслина. – М.: Республика, 1995. – 655 с. 8. Новиков А. И. Нигилизм и нигилисты. Опыт критической оценки /А. И. Новиков. – Ленинград, 1972. – 281 с. 9. Ницше Ф. Воля к власти / Ницше Ф. // Полн. собр. соч. – М., 1910. – Т.9. – 435 с. 10. Історія філософії: словник / за заг. ред. В. І.Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – 1200 с. 11. Кистяковский Б. В защиту права (интеллигенция и правосознание) [Електронний ресурс] / Б. О. Кістяковський // Вежи.: сборник статей о русской интеллигенции. – М., 1909. – С.2. – Режим доступ: <http://www.vehi.net/vehi/kistvak.html> 12. Юнгер Е. Через Линию [Електронний ресурс] / Текст дается по изданию "Судьба нигилизма". – СПб.: Изд. С-Петербургского университета, 2006. – Режим доступу: <http://www.juenger.ru>.